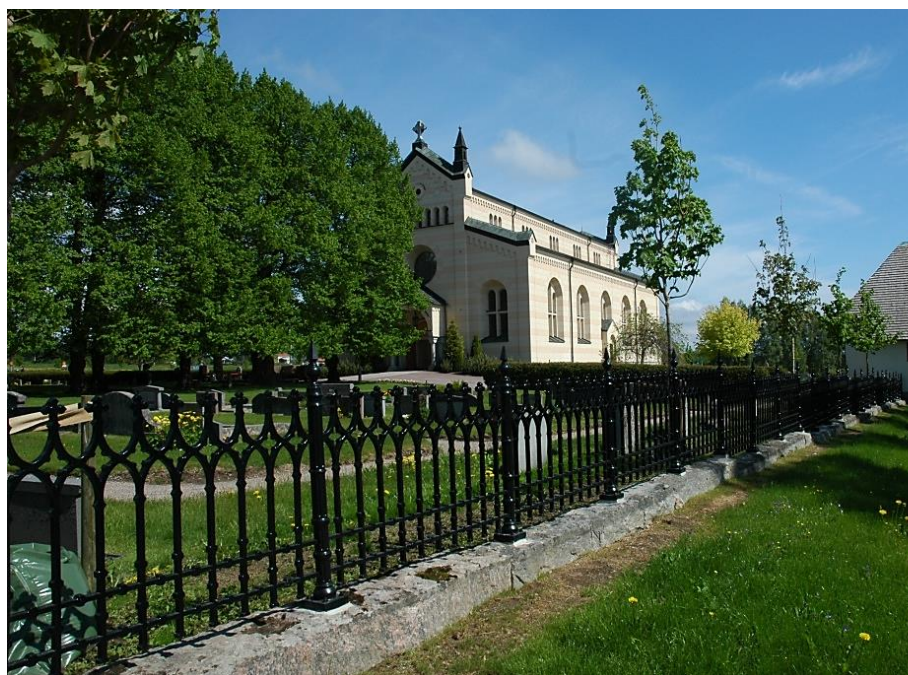

DELSBO KYRKOGÅRDS OMGÄRDNING

Antikvarisk medverkan vid renovering och återuppsättning av granitsockel och gjutjärnsstaket, byte av trädkrans och installation av nya belysningsarmaturer

Delsbo kyrkogård
Delsbo socken
Hudiksvalls kommun
Gävleborgs län
2016–2017

Daniel Olsson

Lst. Dnr: 433-15895-07, 433-5877-2014,
433-627-15, 433-5933-16
Ärendet avser: Tillstånd enl. KML

DELSBO KYRKOGRÅRDS OMGÄRDNING

Antikvarisk medverkan vid renovering och återuppsättning av granitsockel och gjutjärnsstaket, byte av trädkrans och installation av nya belysningsarmaturer

Delsbo kyrkogård
Delsbo socken
Hudiksvalls kommun
Gävleborgs län
2016–2017

Rapport 2018:11
Daniel Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF format från länsmuseets hemsida eller beställa kostnadsfritt i PDF format. Rapporter (tryckt), böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik: butiken@xlm.se eller 026-65 56 35

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Box 746, 801 28 Gävle

Tel 026-65 56 00

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2018

Omslagsbild: Delsbo kyrka och kyrkogård från sydväst efter renovering och återuppsättning av granitsockel och gjutjärnsstaket samt nyplantering av trädkrans. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2017-06-08.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Lagskydd	6
Antikvarisk slutbedömning.....	6
Historik och beskrivning.....	6
Skadebild och orsaker till åtgärder	10
Stensocklar och terrassmurar.....	10
Gjutjärnstaket och grindar	11
Trädkransen	12
Ljusarmaturer	12
Parkering	12
Församlingens önskemål och ambition	12
Workshop om vägavsnitt.....	13
Projektering och tillstånd.....	13
Utförda åtgärder.....	14
Stensocklar och terrassmurar.....	14
Gjutjärnsstaket och grindar.....	15
Trädkransen	18
Ljusarmaturer	18
Mark	18
Parkering	18
Antikvariska ställningstaganden	19
Kvarstående arbeten.....	20
Avvikelser från beslut.....	21
Övrigt.....	21
Tekniska och administrativa uppgifter.....	23
Källor	23
Arkiv.....	23
Tryckta källor	23
Otryckta källor.....	24
Internet	24
Informant	24

Figur 1. Utdrag ur cX-kartan över Delsbo centrum med omnejd. Kyrkobyggnaden är på kartan markerad med en röd pil. Storgatan är namnet på en del av riksväg 84 mellan Ljusdal och Hudiksvall.

Figur 2. Utdrag ur cX-kartan över området kring Delsbo kyrka. Kyrkogårdsomgårdningens ungefärliga placering är på kartan markerad med en röd linje.

Figur 3. Delsbo kyrka från sydväst med en liten del av det kvarvarande gjutjärnsstaketet mot väster före renoveringen. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2016-04-16.

SAMMANFATTNING

Under perioden mars 2016 till juni 2017 har omgärdningen kring kyrkogården vid Delsbo kyrka genomgått en omfattande renovering och restaurering. År 1885 utvidgades Delsbo kyrkogård och försågs med en tidstypisk omgärdning bestående av huggen stenfot, gjutjärnsstaket och senare även en trädkrans innanför staketet. På 1950-talet togs troligen staketet bort på alla sidor utom den västra, men det har under senare decennier funnits önskemål inom församlingen att återuppsätta gjutjärnsstaketet. Arbetet föregicks av omfattande diskussioner med Trafikverket och en rad andra berörda parter om olika delar av projektet. Till slut kom dock alla överens om en lösning som samtliga kunde acceptera.

Arbetet har bestått av renovering och återuppsättning av stensockel och gjutjärnsstaket med grindar, återplantering av trädkrans samt uppsättning av nya ljusarmaturer på Delsbo kyrkogård. Projektering har utförts av Ramböll Sverige AB. Hälsinge Markentreprenad AB, Ljusdal, har fungerat som generalentreprenör. Gjutning av de nytillverkade staketsektionerna har utförts av Tierps Järnbruk AB, Tierp. Arbetet kom att utökas under projektets gång då kyrkogårdens västra sida ursprungligen inte ingick i projekteringen. Samtliga träd som ingick i den tidigare trädkransen har ersatts med nya, med undantag av de två träd som står vid kyrkogårdens huvudentré och som även ingår i allén mot kyrkobyggnaden. På kyrkoanläggningens östra sida har en asfalterad parkeringsplats med 20 bilplatser anlagts. Antikvarisk medverkan i detta projekt har utförts av byggnadsantikvarie Daniel Olsson som även har sammanställt denna rapport. Under projekttiden har läns museet besökt kyrkogården vid sammanlagt 11 tillfällen. Arbetet har följt de framtagna handlingarna, men tog längre tid än beräknat då uppdraget utökades till att även omfatta kyrkogårdens västra sida. Läns museet upprättade 2017-06-12 ett antikvariskt slutintyg och konstaterade i detta att arbetet enligt läns museets bedömning har följt villkoren i länsstyrelsens tillstånd.

LAGSKYDD

Kyrkogården vid Delsbo kyrka omfattas av skyddet i Kulturmiljölagens fjärde kapitel.

ANTIKVARISK SLUTBEDÖMNING

Renoveringsarbetet har fortlöpt enligt planerna, men då projektet utökades för att även innefatta arbete på kyrkogårdens västra sida tog hela projektet längre tid än beräknat. De frågor som har uppkommit har behandlats vid de byggmöten som har hållits och genom kontakt via mail och telefon. Vid slutbesiktningen som hölls 2017-06-08, då även läns museet medverkade, kvarstod ett antal punkter rörande bättringsmålning av staketet på enstaka ställen, återställning av grönytor, beskärning av nyplanterade träd mm. Läns museets enda övriga synpunkt var att samtliga muttrar som är skruvade i staketets stolpar bör målas in i stolparnas kulör. Beskärning och inmålning kommer att utföras om några år. Läns museet bedömer att arbetet har följt villkoren i länsstyrelsens samtliga tillstånd och har upprättat ett antikvariskt slutintyg daterat 2017-06-12. Återuppsättningen av gjutjärnsstaketet har inneburit att kyrkomiljön i Delsbo har återfått ett viktigt karaktärsskapande element som tidsmässigt väl hör samman med kyrkobyggnadens gestaltning.

Figur 4. Delsbo kyrkplats med kyrkan med omgivande kyrkogård samt klockstapeln från nordväst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2004-07-13.

HISTORIK OCH BESKRIVNING

De äldsta delarna av Delsbo kyrka är från medeltiden, men kyrkan genomgick en stor tillbyggnad då den återuppfördes efter en brand 1740. Kyrkogården hade i äldre tid en bogårdsmur av gråsten med tre stigluckor, men denna plockades ned 1814. Istället tillkom då två järngrindar vid västra ingången. År 1885 utvidgades kyrkogården kraftigt mot norr och väster.¹ I en artikel i Söderhamns tid-

¹ Delsbo kyrka. Vård- och underhållsplan, kapitel 2 och 3.

ning hösten 1885 beskrivs Delsbo kyrkogård på följande sätt: *Kyrkogården härstades, som blifvit betydligt utvidgad och nu rundt omkring blifvit försedd med ett vackert jernstaket, hvilande på huggen gråsten, ter sig ganska prydligt ut. Gjutgodset har lemnats af gjuteriet i Stömne, som äfven verkställt uppsättningen deraf.* Kyrkogården blev helt färdigställd 1886.² Sannolikt är det inte Stömne i Delsbo som avsågs i tidningstexten utan Stömne järnbruk söder om Arvika i Värmland, där det fanns ett gjuteri tills början av 1890-talet.³ År 1892–1893 genomgick kyrkan en radikal ombyggnad och fick då sin nuvarande gestaltning.

Figur 5. Delsbo kyrka från nordöst 1913. I förgrunden ses det då relativt nya gjutjärnsstaketet längs kyrkogårdens östra sida. Foto i ATA:s arkiv, Stockholm.

I samband med att arkitekt Erik Fant från Stockholm 1946 anlätades av församlingen för att ta fram förslag till ett gravkapell på kyrkogården, upprättade han ett PM angående byggnader och utvidgning. Vid denna tid fanns fortfarande hela gjutjärnsstaketet kvar, men av Fants beskrivning av grindar och staket, samt förslag på åtgärder, framgår att stakets skick vid denna tid inte var det bästa: *De befintliga av gjutjärn äro i hög grad sönderrostade och ersättas därför med nya av smitt järn. Staket torde endast behövas för västra och norra sidorna. De södra och östra äro tillräckligt skyddade med terrassmur och häck. Det gamla staketets stolpar torde kunna användas, sedan man ev. gallrat ut dem, som äro illa medfarna*⁴. Sannolikt togs gjutjärnsstaketet därefter bort på samtliga sidor utom den västra, där det fortfarande stod kvar fram till renoveringen, men något helt nytt smitt järnstaket sattes aldrig upp. Enligt Lars Grunnesjö skedde borttagandet av det gamla gjutjärnsstaketet under kyrkoherde Öbergs tid i Delsbo och troligen under 1950-talet. Eventuellt skulle nedplockningen av staketet kunna ha ett samband med uppförandet av gravkapellet 1950 och de förändringar som gjordes på kyrkogården i samband med detta.⁵ På kyrkogårdens östra sida fanns fram till renoveringen en trappa av huggen sten som ledde upp på kyrkogården. Sannolikt hade denna kommit till efter att gjutjärnsstaketet på denna sida togs bort på 1950-talet. Trappans övre del hade smalare steg, eventuellt av återanvända gravstensfundament. Troligen hade marknivån inne på kyrkogården höjts i något skede varvid trappan hade förlängts.

² Söderhamns tidning, artiklar 1885-10-17 samt 1886-11-24.

³ www.arstuga.se/industri/stomne.htm. Artikel om Stömne bruk i Värmland.

⁴ ATA, Hälsingland, Delsbo socken, Delsbo kyrka.

⁵ Grunnesjö, Lars. Muntliga uppgifter 2018.

Figur 6. Trappan vid den östra delen av kyrkogården innan renoveringen inleddes. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-03-14.

Grindpartiet på kyrkogårdens västra sida bestod före renoveringen av en högre dubbelgrind i mitten och två lägre grindar på sidorna. De gamla gjutjärnsgrindarna byttes någon gång före 1964 ut mot fyra nya järngrindar med modernare utformning. Tre av de gamla grindarna stod dock kvar i klockstapelboden. I slutet av 1990-talet körde en bil in i det västra kyrkogårdsstaketet varvid sex staketstolpar och fem staketsektioner fick omfattande skador. Dessa skador åtgärdades genom nyttillverkning av gjutjärnsektioner vid Tierps Järnbruk AB, Tierp. För detta arbete togs nya gjutjärnsformar fram, vilka församlingen senare köpte av gjuteriföretaget.⁶

Figur 7. Grindpartiet vid kyrkogårdens huvudentré från väster före renoveringen. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2007-11-01.

⁶ Grunnesjö, Lars. Muntliga uppgifter 2018.

Figur 8. Det kvarvarande gjutjärnsstaketet längs kyrkogårdens västra sida före renoveringen. Foto från sydväst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2007-11-01.

Kyrkogården hade således före renoveringen kvar granitsockel av huggna stenblock på samtliga sidor, i det sydöstra hörnet av begravningsplatsen utformad som en terrassmur. I det nordvästra hörnet låg delar av granitsockeln under vägbeläggningen. Den sammanlagda sträckan stensockel runt hela begravningsplatsen uppgår till cirka 480 meter. Gjutjärnsstaket fanns kvar längs kyrkogårdens västra sida med grindar placerade vid kyrkogårdens huvudentré. Kyrkogårdens trädkrans bestod av rönnar av flera olika arter samt storväxta lönnar längs kyrkogårdens södra kant. Kyrkogården avgränsades även på samtliga sidor av en klippt häck. Ljusarmaturerna utgjordes av svarta lyktstolpar med lyktarmaturer i äldre stil med gult glas. Intill kyrkogårdens huvudentré står en äldre fattigbössa av trä med järnbeslagen trästock och ett litet kopparklätt trätak som skyddar en fattiggubbe av trä. Trägubben är en kopia av en äldre träfigur som tidigare suttit på denna plats.

Figur 9. Kyrkogårdens sydöstra hörn med terrassmur och trädkrans. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2007-11-01.

SKADEBILD OCH ORSAKER TILL ÅTGÄRDER

Stensocklar och terrassmurar

Stensockeln och terrassmurarna hade rört sig på vissa ställen och på andra platser låg stensockeln väldigt lågt i förhållande till marknivån intill, i synnerhet mot norr och på den norra delen av parkeringen väster om begravningsplatsen.

Figur 10. Efter att väg 743 hade höjts och breddats i ett antal omgångar saknade kyrkogården en egentlig avgränsning mot landsvägen. Foto från nordväst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-03-14.

Mot norr hade landsväg 743 mot Norrbo både breddats och höjts väsentligt, vilket tydligt framgick vid en jämförelse hur vägbanken såg ut på plats före arbetet inleddes och på äldre foton. Detta hade inneburit att granitsockeln längs kyrkogårdens norra sida uppskattningsvis till cirka 75 % låg under markytan och till vissa delar även under vägbanan. Då det därmed inte fanns något avstånd eller dike mellan kyrkogården och vägbanan rann mängder med vatten från vägbanan rakt in på begravningsplatsen.

Figur 11. Detalj av skador i terrassmuren i kyrkogårdens sydöstra hörn. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-03-14.

Figur 12. Detalj av stöttor som hade placerats innanför staketet på den västra sidan. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-03-14.

Gjutjärnstaket och grindar

Innan renoveringen inleddes hade gjutjärnsstaketet på kyrkogårdens västra sida ett stort antal skador samt många mer eller mindre lämpliga lagningar som hade utförts vid olika tillfällen. Många överdelar på staketstolparna var avbrutna eller trasiga. Gjutjärnsstaketets stolpar var tidigare fastsatta genom att stolpens undre järntapp svavlades fast i den huggna granitsockeln. Denna fastsättningsmetod hade dock medfört att många stolpar hade fått förstärkas och stöttas upp med sidostag för att stå stabilare. Vid den tidigare omnämnda reparationen efter en bilolycka i slutet av 1990-talet utrustades de nya staketstolparna med en bredare och kraftigare fot som medgav fastsättning i granitsockeln med expanderbult, vilket blev mycket mer stabilt än den tidigare lösningen.

Figur 13. Detalj av skadad staketstolpe. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2017-03-14.

Figur 14. Detalj av tidigare lagning. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2007-11-01.

Figur 15. Delar av trädkransen vid kyrkogårdens sydvästra hörn innan renoveringen inleddes. Foto från sydväst. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2007-11-01.

Trädkransen

Träden som ingick i den tidigare trädkransen bestod av storväxta lönnar som var cirka hundra år gamla, längs kyrkogårdens södra kant. Flertalet av dessa var svamp- och rötskadade. På den norra, västra och östra delen bestod trädkransen av rönnar av flera olika slag. Plog- och påkörningsskador samt vägsalt hade lett till att många av träden som stod direkt intill vägen inte var i särskilt gott skick.

Ljusarmaturer

De befintliga ljusarmaturerna vid kyrkogårdens huvudentré samt längs kyrkogårdens norra del gav inte tillräcklig belysning. Vissa lyktstolpar lutade efter att ha skadats vid påkörning.

Parkering

Innan projektet genomfördes ställde kyrkogårds- och kyrkobesökare ibland sina bilar längs vägen på den östra eller norra sidan om kyrkogården. Detta medförde risk för olyckor och det fanns därför behov av kompletterande parkeringsplatser.

Församlingens önskemål och ambition

Inom församlingen hade det sedan flera decennier funnits en önskan om att återskapa kyrkogårdens ursprungliga omgärdning med gjutjärnsstaket på samtliga sidor. Grundtanken var att använda gjutjärnsformarna som hade köpts in av församlingen och nytillverka både stolpar och staketsektioner med ursprunglig utformning. Kyrkogårds- och fastighetschef Lars Grunnesjö har varit drivande i detta projekt. Länsmuseet blev inkopplat våren 2007 när planerna började ta mer konkret form. Länsstyrelsen lämnade senare tillstånd till komplettering av gjutjärnsstaketet 2007-11-30, men då många frågor kring utformningen av omgärdningen mot vägen då ännu inte var lösta fanns det inte förutsättningar för att kunna genomföra arbetet i detta skede.

Workshop om vägavsnitt

Ett av huvudproblemen var att Trafikverket såg det som problematiskt att sätta upp ett järnstaket alldeles vid landväg 743, dvs vägen direkt norr om kyrkogården. För att finna tänkbara lösningar kring frågor om gestaltningen av vägavsnittet och tillgängligheten till kyrkogården anordnades en workshop i december 2013 och februari 2014. Bakom workshopen stod både Delsbo församling och Trafikverket och ett stort antal berörda parter deltog, exempelvis läns-museet, kommunen, X-trafik och vägentreprenörer med flera. Workshopen genomfördes som en åtgärdsvalstudie, vilket är en arbetsmetod som Trafikverket tillämpar i ärenden där många parter är inblandade och där många intressen berörs. Tillsammans identifierade de olika parterna vilka problem som fanns på de olika platserna runt kyrkogården och försökte därefter finna förslag på tänkbara lösningar. Den slutliga lösningen blev att vägen norr om kyrkogården smalnades av och att ett dike med grov sten anlades direkt norr om begravningsplatsen. Detta arbete utfördes 2014.

Projektering och tillstånd

Då giltigheten för tillståndet till renoveringen av staketet från 2007 hade hunnit gå ut sökte och beviljades församlingen ett nytt tillstånd av länsstyrelsen för att återställa staketet på södra, östra och norra sidan, beslutet daterat 2014-09-12, samt för nyttillverkning av grindar 2015-02-03. Samma dag beviljade länsstyrelsen även tillstånd till nyplantering av trädkrans. När tillståndet var beviljat anlät församlingen Ramböll Sverige AB för att utföra en detaljprojektering och framtagande av ritningsunderlag för den södra, östra och norra sidan samt grindpartiet mot väster. Sedan församlingen beslutat att även genomföra åtgärder för hela den västra sidan tog Hälsinge Markentreprenad AB fram ett åtgärdsförslag, som följde tidigare principer och tillvägagångssätt. 2016-09-06 beviljade länsstyrelsen även tillstånd till restaurering och komplettering av gjutjärnsstaketet längs kyrkogårdens västra sida, mer om detta nedan.

Figur 16. Ett av de större möten som hölls för att gemensamt finna lämpliga lösningar kring landvägens utformning och förutsättningarna för att återuppsätta gjutjärnsstaketet kring hela kyrkogården. Foto taget i Mariagården, Delsbo. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseum Gävleborg 2013-04-12.

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Hälsinge Markentreprenad AB, Ljusdal, har fungerat som generalentreprenör i detta projekt. Efter inledande genomgång och gemensam syn på plats inleddes arbetet på kyrkogårdens södra sida i mars 2016 och utfördes huvudsakligen i motsols riktning runt kyrkogården. Först togs den klippta häcken innanför granitsockeln bort med grävmaskin på respektive delsträcka innan arbetet med stensockeln kunde inledas.

Figur 17. Borttagning av kyrkogårdens häck med maskiner längs kyrkogårdens västra sida. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-10-07.

Stensocklar och terrassmurar

På den södra och norra sidan av kyrkogården grävdes stensockeln upp i sin helhet. Längs den östra respektive västra sidan skedde omläggning på den norra delen av dessa sträckor. Vid terrassmuren i det sydöstra hörnet frilades delar av stenkonstruktionen. Totalt har cirka 270 meter av stensockeln satts om. På den södra delen av kyrkogårdens västra sida bedömdes granitsockeln ligga så stilla att där fanns det inget behov att plocka upp den och förse den med någon undergjutning. Denna del är således helt oförändrad. Vid omläggningen av stensocklarna längs kyrkogårdens norra sida behövde kompletteringar göras med cirka 15 meter huggen sten. Entreprenören fick via Urban Brink i Delsbo möjlighet att förvärva delar av en huggen stensockel från Tomta i Delsbo. Denna är något grövre huggen än den befintliga stensockeln, men stämmer relativt väl i kulör.

Där stensockeln har tagits upp har grundläggning utförts med ett gruslager och en geotextil och ovanpå denna finare grusmaterial. Med hjälp av tråkilar har sedan stensocklarna placerats i rätt nivå innan en undergjutning gjordes med betong. Se mer om detta under *Antikvariska ställningstaganden* nedan. Stenblocken var tidigare ihopsatta med järnkramlor, men på de sträckor som har satts om har inga kramlor satts tillbaka. Längderna på stensocklarna vid omläggningen har kontinuerligt anpassats till staketsektionernas längder för att skarvarna skulle hamna på rätt ställe. Stenarna har placerats på så sätt att kapningar i största möjlighet har undvikits. På den västra sidan av kyrkogården lades stensockeln om på partiet norr om kyrkogårdens huvudentré och här höjdes sockeln i genomsnitt 14 centimeter för att den inte skulle ligga lägre än angränsande asfaltsyta. Då denna sträcka lutar har den som tidigare utformats med avtrappningar.

Figur 18. Påbörjat omsättningsarbete av stensockeln på kyrkogårdens södra sida. Foto från sydväst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-06-15.

Stentrappan på den östra sidan av begravningsplatsen har i enlighet med projekteringshandlingarna tagits bort i sin helhet.

Figur 19. Den omsatta stensockeln mot norr förberedd med träkilar inför undergjutningen. Foto från nordöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-08-29.

Gjutjärnsstaket och grindar

Som tidigare har nämnts hade församlingen sedan 1990-talet gjutformar till gjutjärnsstaketets sektioner och stolpar. Tierps Järnbruk AB anlätades nu åter för att med hjälp av dessa formar nyttillverka samtliga staketsektioner och stolpar som behövdes. Gjuteriet har levererat gjutjärns materialet i sex omgångar. De nygjutna delarna har innan leverans målats med en epoxigrundfärg och slutligen med en tvåkomponentsfärg i svart kulör, NCS S 9005, glanstal 70. Gjutjärnsstolparnas har monterats med fyra pinnbultar i stensocklarna. Placeringarna har fått

justeras för att undvika att stolparna hamnade över någon skarv mellan två sockelstenar. Stolparna har även justerats i höjddled för att det skulle gå att montera staketsektionerna. För att dölja skruvarna har en undergjutning av betong gjorts under varje stolpe.

Figur 20. Fastighets- och kyrkogårdschef Lars Grunnesjö och antikvarie Hans-Erik Hansson studerar de nygjutna delarna till gjutjärnsstaketet. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-07-06.

Av det befintliga gjutjärnsstaketet på kyrkogårdens västra sida har så mycket som möjligt återanvänts av både staketsektioner och stolpar. Stora delar av stolparna var dock i dåligt skick och bedömdes ej gå att återanvända. Av staketsektioner kunde 26 sektioner återanvändas. De delar som har återanvänts har blästrats rena och målningsbehandlats på samma sätt som de nygjutna delarna.

Figur 21. Detalj av det återuppsatta gjutjärnsstaketet. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-07-06.

En stor och två mindre gjutjärnsgrindar som tidigare hade ingått i kyrkogårdens omgärdning fanns bevarade hos församlingen. Den stora grinden användes som förlaga för tillverkning av en gjutmall och med hjälp av denna har två nya grin-

Figur 22. Grinden vid kyrkogårdens huvudentré efter renoveringen. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-06-15.

dar tillverkats. De två stora grindarna, som dock är längre än de tidigare, har placerats vid kyrkogårdens huvudingång. Med utgångspunkt från de befintliga grindstolparna mot väster har nya grindstolpar gjutits till samtliga grindar på kyrkogården. Vid huvudentrén har grindstolparna monterats i nygjutna kraftiga betongfundament och vid övriga grindar är grindstolparna fastsatta i stensockeln. Grindarna vid huvudentrén kommer i fortsättningen att stå uppställda då denna väg även är tänkt att vid behov fungera som insatsväg för räddningstjänsten sedan infarten från norr har tagits bort. De båda äldre mindre grindarna har blästrats och målningsbehandlats på samma sätt som de nygjutna staketdelarna. Av de två mindre grindarna har en placerats i en öppning i staketet mot norr och en i öppning i staketet mot öster. Befintliga låsanordningar på grindarna togs bort och ersattes med nyttillverkade. De tidigare grindarna har sparats hos församlingen.

Figur 23. Den nya grinden mot öster. I bakgrunden skymtar den nya parkeringen under anläggningsarbetet. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-10-13.

Figur 24. Den nya omgärningen mot norr vid slutbesiktningen. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2017-06-08.

Trädkransen

Efter konsultation med trädvårdsexpert valde församlingen att byta ut samtliga träd i trädkransen, med undantag för de två lönnar som även ingår i kyrkogårdens huvudallé mellan kyrkan och begravningsplatsens västra ingång. Sammanlagt fälldes 44 stycken träd och stubbarna har därefter frästs bort med maskin. Förändringen blev relativt påtaglig när de stora träden fälldes, men då de var i för dåligt skick för att stå kvar fanns inte så många andra alternativ i detta fall. Mot bakgrund av att många lövträd under senare år har drabbats av svåra sjukdomar som har angripit olika arter har församlingen valt att kombinera flera olika trädslag i trädkransen. Vid vart och ett av kyrkogårdens fyra hörn har fem lönnar placerats, vid grindarna mot norr respektive öster planterades ekar och på övriga sträckor lindar. För att inte etableringen ska ta så lång tid har församlingen valt att plantera förhållandevis stora träd. De nyplanterade träden har utrustats med bevattningspåsar. När träden har stått något år kommer de att uppbyggnadsbeskras för att växa till på önskat sätt.

Ljusarmaturer

De tidigare ljusarmaturerna som stod vid huvudentrén och vid gången längs kyrkogårdens norra del har tagit bort. Vid huvudentrén har två relativt höga lyktstolpar med ljusarmaturer i äldre stil placerats och vid var och en av de övriga grindarna finns en hög svart lyktstolpe med en motsvarande ljusarmatur. Lyktstolparna med tillhörande ljusarmaturer är av Norals fabrikat och den valda armaturmodellen går under namnet Ambassador.

Mark

När arbetet med stensocklarna och gjutjärnsstaketet var avslutat på respektive sträcka har marken i anslutning till kyrkogårdens omgärning återställts med täckning av jord och sådd av gräsfrö.

Parkering

En ny parkeringsplats har anlagts öster om begravningsplatsen och vägen på denna sida. Parkeringsplatsen är asfalterad och försedd med totalt 20 platser för snedparkeringar och den är försedd med separat in- och utfart. En stor björk har

sparats intill parkeringsplatsen. Besökare till kyrkogård och kyrka som kommer från detta håll kan nu gå in på begravningsplatsen via den nya grinden.

Figur 25. Den nyasfalterade parkeringen öster om kyrkan och kyrkogården. Foto från nordöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2017-06-08.

ANTIKVARISKA STÄLLNINGSTAGANDEN

Flertalet frågor kring exempelvis utformning av staket och val av trädslag var redan avgjorda av länsstyrelsen innan arbetet på plats inleddes. Övriga frågor som har uppkommit under arbetets gång har behandlats vid de byggmöten och besiktningar som har hållits samt genom direktkontakter via telefon och mail.

Vid en av de första besiktningarna sedan arbetet hade inletts på kyrkogårdens södra sida, då även länsstyrelsen var med, reagerade både länsstyrelsen och läns museet på att entreprenören hade använt en förhållandevis stor mängd betong till stenfotens undergjutning samt att denna även bitvis låg så pass högt att det inte fanns plats för särskilt mycket täckande jord. Dessa synpunkter framfördes även på plats. I tillståndet till åtgärderna för den tillkommande västra sidan av kyrkogården framförde länsstyrelsen ett önskemål om att betongmängden borde minskas samt ifrågasatte även lämpligheten av att sammangjuta de huggna stenblocken till långa sektioner och därmed omöjliggöra justeringar av enskilda stenblock i framtiden. I det fortsatta arbetet med stensocklarna användes inte mer betong än vad entreprenören bedömde som nödvändigt. På den västra sidan av kyrkogården behövde inte delsträckan söder om huvudentrén sättas om alls, vilket gör att denna kvarstår i sin helhet i sitt ursprungliga utförande.

Inför val av nya ljusarmaturer till kyrkogården hade församlingen tagit hjälp av belysningskonsult Leif Björklund, Delsbo. Två alternativ presenterades för läns museet – ett mer traditionellt och ett mer modernt. Då de nya armaturerna i detta fall är placerade vid gjutjärnsstaketet som präglas av en äldre karaktär förordade läns museet den mer traditionella varianten. Detta val stämde också av med länsstyrelsen som delade läns museets synpunkt.

Figur 26. Omgärdningen av kyrkogårdens norra sida vid den nya grinden. Foto från nordväst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2017-06-08.

KVARSTÅENDE ARBETEN

Vid slutbesiktningen som hölls 2016-10-25 kvarstod några punkter som skulle åtgärdas. Detta rörde bland annat bättringsmålning på enstaka ställen på staketet, målning av de skruvar som staketet är fäst i stensockeln med, återställning av grönytor och beskärning av träd. Bättringsmålningen utfördes under 2017, i likhet med återställning av grönytorna innanför staketet. I samarbete med trädvårdskonsult gjordes dock bedömningen att det var bäst att avvakta något år med uppbyggnadsbeskärningen så att de nya träden först får rota sig ordentligt på sina nya platser. Då skruvarna som håller gjutjärnsstaketet är galvade har församlingen beslutat att avvakta med målningen av dessa några år tills färgen fäster bättre på skruvarna. I övrigt har allt arbete som skulle ingå i denna entreprenad färdigställts enligt planerna.

Figur 27. Kyrkan och del av kyrkogården från nordöst efter avslutad renovering. Jämför med figur 5. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2017-06-08.

AVVIKELSER FRÅN BESLUT

Några åtgärder för den västra delen av kyrkogården ingick inte i den ursprungliga tillståndsansökan, men sedan projektet hade påbörjats valde församlingen även att söka tillstånd för denna del, vilket beviljades av länsstyrelsen 2016-09-06.

Frågan om användning av stora mängder betong i undergjutningarna har behandlats under punkten *Antikvariska ställningstaganden* här ovan.

I övrigt har inga särskilda avvikelser gjorts från de fyra tillstånd som länsstyrelsen har upprättat med koppling till detta ärende.

ÖVRIGT

Inför projektet diskuterades att det var viktigt att vara särskilt varsam med fattigbössan som står direkt norr om kyrkogårdens huvudingång. Allt arbete i anslutning till denna utfördes därför med stor varsamhet. Efter att arbetet var avslutat sommaren 2017 upptäcktes dock strax före slutbesiktningen att någon, som inte hade med renoveringen att göra, hade backat in i fattigbössan och att denna stod och lutade. Vid närmare undersökning visade det sig emellertid även att stocken som håller fattigbössan var svårt rötskadad och fattigbössan plockades därför in av församlingen. Enligt församlingen utförs renovering av fattigbössan under vintern 2017–2018.

Figur 28. Fattigbössan efter att den hade råkat ut för en påkörning. Foto från nordväst. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2017-06-08.

Figur 29. Kyrkogårdens sydvästra hörn efter avslutad renovering av kyrkogårdens omgärdning samt med klockstapeln i bakgrunden. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2017-06-08.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 433-15895-07, 433-5877-2014, 433-421-15, 433-627-15 och 433-5933-16

Beslutsdatum: 2007-11-30, 2014-09-12, 2015-02-03 (2st) och 2016-09-06

Länsmuseets dnr: 144/312, 1291/312 och 50/312

Fastighet: Delsbo kyrkogård

Socken: Delsbo

Kommun: Hudiksvall

Lagskydd: Delsbo kyrkogård är skyddad enligt Kulturmiljölagen, kapitel 4.

Uppdragsgivare: Delsbo församling

Projekttid: mars 2016–juni 2017

Projektering: Ramböll Sverige AB

Huvudentreprenör: Hälsinge Markentreprenad AB, Ljusdal

Kontaktperson: Klas-Åke Sundberg, Hälsinge Markentreprenad AB

Materialleverantörer:	Gjutjärnssektioner	Tierps Järnbruk AB, Tierp.
	Betong o. grus	OP-betong, Ljusdal
	Huggen sten	Urban Brink, Delsbo
	Träd	Tönnersjö Plantskola AB, Tönnersjö
	Ljusarmaturer	Noral AB, Vimmerby

Besiktningsdatum:	2007-11-01	(Rådgivning)
	2013-04-12	(Rådgivning)
	2013-12-12	(Workshop 1)
	2014-02-04	(Workshop 2)
	2016-03-14	(Antikvarisk medverkan 1)
	2016-04-16	(Antikvarisk medverkan 2)
	2016-06-15	(Antikvarisk medverkan 3)
	2016-07-06	(Antikvarisk medverkan 4)
	2016-07-11	(Antikvarisk medverkan 5)
	2016-07-16	(Antikvarisk medverkan 6)
	2016-08-16	(Antikvarisk medverkan 7)
	2016-08-29	(Antikvarisk medverkan 8)
	2016-10-07	(Antikvarisk medverkan 9)
	2016-10-13	(Antikvarisk medverkan 10)
	2017-06-08	(Slutbesiktning)

KÄLLOR

Arkiv

Länsmuseet Gävleborg, ärendearkiv; Hudiksvalls kommun, Delsbo socken, Delsbo kyrka.

Antikvarisk-Topografiska Arkivet (ATA) Hälsingland, Delsbo socken, Delsbo kyrka.

Tryckta källor

Söderhamns tidning, artiklar om Delsbo kyrkogård 1885-10-17 och 1886-11-24 (Framtagna av Kjell Ekelöf, Delsbo).

Otryckta källor

Uppsala stift (2004) Delsbo kyrka. Underhålls- och åtgärdsprogram. Karaktärisering och kronologi. Uppsala.

Internet

www.arstuga.se. Teknik- & industrihistoria. Artikel om Stömne bruk i Värmland.

Informant

Grunnesjö, Lars. Kyrkogårds- och fastighetschef, Delsbo församling. Muntliga uppgifter under och efter renoveringen.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE. TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE